

EL CARICATURISTA COM A COMUNICADOR

IVAN TUBAU COMAMALA

Tractaré de la caricatura personal a la premsa. És a dir, d'allò que comunament s'entén per caricatura en l'actualitat (i d'*actualitat*): aquell dibuix en el qual apareix representada una persona realment existent que en principi hi ha de poder ser reconeguda. En les meves investigacions sobre aquesta qüestió, m'he ocupat de les caricatures de personatges *públics* aparegudes en *publicacions* periòdiques de venda *pública*, fonamentalment a Espanya.

He provat de demostrar que la caricatura personal de premsa té unes característiques específiques, tot i que connecta alhora amb uns altres tipus de caricatura i amb unes altres manifestacions de l'humor gràfic imprès, com ara l'acudit o *chiste*, que en temps ja un xic llunyans havia quedat englobat dins del terme genèric *caricatura*.

La meua hipòtesi inicial, que les recerques recents que he dut a terme semblen haver confirmat, era que la caricatura de premsa és l'única caricatura democràtica, ja que qui ha de jutjar-la no és el seu protagonista, sinó els lectors de la publicació on apareix. D'això hauria de derivar-se'n que només la caricatura de premsa podria expressar-se amb llibertat, un cop que client i mecenes deixen de ser sinònims. En conseqüència, aquesta especialitat desenrotllarà modalitats d'expressió variades, però distintes dels altres tipus de caricatures. Els personatges públics caricaturitzats acabaran convertint-se en alguna mesura en ideogrames, i tal vegada fins i tot en signes d'un codi.

Hem de situar la caricatura personal de premsa dins dels dos contextos que semblen ser-li naturals. De l'una banda, les arts dites plàstiques, d'una manera especial el dibuix i el gravat, però també la pintura i, en una mesura menor, l'escultura. De l'altra banda, el periodisme, i més en concret el periodisme doctrinari o d'opinió, cau del qual —penso molt especialment en els setmanaris satírics del segle passat— va sortir la caricatura que ara ens ocupa.

En les meves recerques recents he tractat de mostrar l'evolució de la caricatura des del retrat «carregat» inicial fins a la síntesi extrema d'algunes tendències actuals o de períodes avantguardistes ja relativament llunyans. Poden distingir-se, em penso, dues escoles principals. L'una, que arrela en la litografia i l'aiguafort i intenta suggerir volums mitjançant la multiplicació de traços; l'altra, que, partint del burí i passant per l'arabesc modernista i la rígida codificació cubista, intenta arribar a la simplicitat suprema on el traç *expressa* per si mateix.

El de la caricatura personal de premsa és un camp investigatiu pràcticament verge. De tota manera —i si ens referim a l'humor gràfic en general més que a la caricatura específica—, s'hi poden distingir algunes tendències:

a) La sociològico-política, que sol magnificar les significacions socials en detriment de les evidències plàstiques.

b) La psicologista, d'una manera especial en la seva subclasse psicoanalítica, que privilegia els continguts simbòlics i fabrica un codi arquetípic simplificatori dubtosament adequat per a l'objecte d'estudi, que és, no ho oblidéssim pas, la caricatura *personal*.

c) La semiòtico-estructural, que conceptualitza i abstractitza les seves anàlisis mitjançant un vocabulari esotèric per al lector culte comú, amb resultats escassament productius pel que fa al desentranyament de la realitat estudiada.

d) La formalista, tal vegada la més interessant i productiva, que no obstant això oblida massa sovint que una caricatura no és una pintura i desdenya potser amb excés les connotacions sociològiques, polítiques i psicològiques d'un mitjà d'expressió artística impur per definició.

He fet els possibles per demostrar que la tendència de recerca més fructífera ha de partir, a parer meu, de les reflexions —basades en la pràctica continuada— que els mateixos caricaturistes han anat fent sobre el seu art.

Em penso que la caricatura de premsa és, molt més que no pas un subgènere pictòric o gràfic, un gènere periodístic. I un gènere periodístic d'opinió, equiparable a la crítica cultural o a l'article, fins i tot quan és utilitzada com a mera il·lustració. La caricatura personal té a veure amb les arts plàstiques, no cal dir-ho, i amb la sociologia, amb la ciència política o la psicologia. Però és, sobretot i primer de tot, periodisme. Per això la meua recerca sobre la matèria ha arrancat del periodisme i ha analitzat l'objecte d'estudi segons la metodologia pròpia de la ciència que Josep M. Casasús va batejar ja fa algun temps com a periodística.

La transcendència científica, acadèmica i social del treball d'investigació que he realitzat en aquest camp serà similar, espero, a la del que vaig publicar fa més de vint anys sobre l'humor gràfic, o en fa més de deu sobre la crítica de cine, o en fa cinc sobre el català oral de la ràdio i la televisió.

Des del punt de vista científic és una recerca que obre camins fins ara a penes fressats. Jo m'he limitat a desbrossar-los. Uns altres, espero, els eixamplaran, els asfaltaràn i en farà autopistes que condueixin, per exemple, de la història de l'art a la sociologia passant pel periodisme, que és el camí que modestament, artesanalment, he contribuït a obrir. Convé que la comunitat científica sàpiga que estudiar caricatures és tan necessari i tan «científic» com estudiar electrons o forats negres.

En el camp acadèmic, em penso que la meua recerca és una contribució més a la interdisciplinarietat, que entenc com a altament necessària en una universitat en la qual —i no em refereixo tan sols a la catalana o a l'espanyola— els departaments semblen cada dia més compartiments estancs. Em sembla bo que el professor de moviments artístics es recordi que la caricatura de premsa és art, i també m'ho sembla, de bo, que el professor de periodisme no obliidi que el dibuix d'humor és periodisme. Suposo que el meu treball els podrà ajudar tots dos en aquest sentit.

La transcendència social de la meua recerca en aquest camp em penso, en canvi, que serà molt modesta. El ciutadà comú pot viure sense cap problema en la ignorància absoluta respecte a què pugui ser una caricatura. La caricatura, com la crítica de cine o la de llibres, és un luxe per a minories il·lustrades i el seu estudi només interessa els *addetti ai lavori*: professors i, si Déu i la Mare de Déu de Bellmunt volen, periodistes i estudiants.

D'influències indirectes, la meua recerca sobre la caricatura n'ha tingut moltes: totes les persones de les quals he llegit llibres que han impregnat, per reminiscència o per automatisme psíquic, el meu treball; tots els dibuixants dels quals he vist i estudiat caricatures; tots els col·legues, companys i tot i això amics amb els quals he parlat d'aquest afer.

D'ajudes directes, val a dir-ho, n'he tingut més aviat poques. Els caricaturistes Dávila, Del Arco i Ugalde, que vaig entrevistar quan em dedicava a ensenyar dibuix per correu i que ja no formen part del món dels vius; Toni (Batllori) i Ferreres, caricaturistes actuals que vaig entrevistar ara; Ras, que, a més d'enviar-me des de Caracas els seus llibres, va tenir la gentilesa de fer-me destinatari d'una correspondència per a mi molt profitosa, en la mesura que va ser l'*starter* de les meves reflexions i recerques posteriors sobre la matèria; Máximo (San Juan), que, convidant-me a impartir una conferència als cursos d'estiu de la Complutense a Almeria, em va regalar una impagable classe pràctica sobre caricatura, en viu i en directe, de Peridis...

Ja he dit que les meves investigacions eren artesanals. Per a aquesta he pogut comptar amb l'escassa bibliografia d'uns altres disponible i amb tota la pròpia. La documentació bàsica ha estat un bon nombre de carpetes curulles de retalls, arreplegats al llarg d'uns quants anys. Els instruments auxiliars, dos parells de tisores; una fotocopidora; dues o tres barres adhesives Kores; un nombre difícil de quantificar de bolígrafs, retoladors i llapis; una goma d'esborrar Milan; Tipp-Ex fluid; un ordinador.

Tot això permet induir que, tal com ja he manifestat de manera explícita, sóc un investigador artesanal. Els punts de partida i els elements bàsics de la meva recerca són la lectura de l'escassa bibliografia específica, principalment els testimoniatges dels caricaturistes i les entrevistes personals amb ells, i la relectura dels meus textos i de les meves entrevistes sobre humor gràfic i dels meus cursos de dibuix per correspondència, escrits fa molts anys en col·laboració amb José Luis Velasco.

Pel que fa a la recopilació d'informacions, la meua eina fonamental eren les tisores. Retallament de totes les caricatures que em semblaven interessants, pel motiu que fos, a diaris i revistes espanyols i estrangers. Introducció dels retalls en carpetes, amb la data de publicació indicada. Retallada i encarpetament de textos periodístics referits al tema, escassos (entrevistes amb dibuixants, petites antologies, algun article).

Arribat el moment de processar la informació, es tractava de veure si les hipòtesis inicials eren confirmades per l'estudi del corpus real. En línies generals ho van ser —quan no ho són?—, però en alguns aspectes la realitat ha fet que les conclusions presentin algunes diferències, no gaire grans per dir-ho tot, respecte a les hipòtesis.

Abans d'exposar-vos de manera molt sintètica aquestes conclusions, faré un incís per aclarir la meua tasca inductiva i deductiva. Si entenem que la deducció parteix d'un principi general conegut per arribar a un principi general desconegut, semblarà lògica —mai més ben dit— i perfectament aplicable aquí la contraposició clàssica entre deducció i inducció, ja que aquesta passa de les observacions concretes a la proposició. Però també és clàssica la complementarietat entre l'una i l'altra.

En la meua recerca només podia arrancar, com a principi general conegut, de les definicions «visuals» que de *caricatura* donen els diccionaris i les enciclopèdies, és a dir: la caricatura és *un dibuix que ridiculitza una persona, deformant o exagerant les seves faccions*.

D'acord amb l'observació concreta i conscienciosa del corpus estudiat, es pot induir que la definició tradicional de *caricatura* és excessiva de l'una banda i insuficient de l'altra, ja que conté elements no imprescindibles i, en canvi, li'n manquen d'altres que al meu entendre resulten necessaris.

Em penso que puc, per tant, pel que fa a la caricatura personal de premsa, proposar una nova definició, complementària de la fins ara vigent però més ajustada a la realitat actual de la matèria investigada.

La caricatura de premsa actual, com la meua modesta recerca i sobretot les evidències gràfiques demostren, és una *síntesi expressiva de l'individu*. És un humanisme en el sentit fort del terme, ja que només l'home pot fer-la i l'home és l'únic tema de la caricatura. Caricaturitzar no és ridiculitzar ni exagerar, sinó *descobrir, desvelar*. Radiografiar l'ànima. La caricatura expressa el personatge i també l'autor. El bon caricaturista cerca l'essència i menysté els detalls irrellevants. El caricaturista és un observador permanent dels seus congèneres.

No importen els traços anàtòmics com a tals, sinó el moviment de l'ànima que tradueixen per mitjà del gest, sobretot per mitjà dels llavis i de la seva rodalia immediata. Els ulls també importen, però només com a portadors de la mirada, que és allò que el caricaturista *veu i dibuixa*. La caricatura, ja ho he dit, és una radiografia. Però una radiografia lineal, barroca o lacònica, però elaborada mitjançant traços que expressen per si mateixos, *per se*.

Com a definició lúcida que pretén ser de la persona humana, la caricatura de premsa és un exercici comparable als gèneres periodístics d'opinió. Qüestiona, per tant, el sistema. Ara bé, és una excrescència que el sistema tolera perquè, igual com passa en els altres gèneres crítics, la seva perillositat social i política és pràcticament nul·la. La bona caricatura actual de premsa es dirigeix a la intel·ligència i demana un lector cultivat. El seu públic potencial és, doncs, un segment molt reduït de l'audiència dels mitjans. En funció d'aquest fet, esdevé, ho vulgui o no, una més de les coartades de les quals el sistema conformador disposa per a fer més tolerable i còmoda la dissidència (permesa per impotent) de la minoria disconforme.